

Dinler Tarihi Araştırmaları Armađan Serisi: 1

TÜRKİYE'DE DİNLER TARİHİ'NİN KURUMSALLAŞMASI SÜRECİNDE
PROF. DR. ABDURRAHMAN KÜÇÜK

Editör

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

Editörler Kurulu

Prof. Dr. Mustafa ERDEM
Prof. Dr. Baki ADAM
Prof. Dr. Mehmet KATAR
Prof. Dr. Ali İsra GÜNGÖR
Prof. Dr. Durmuş ARIK
Doç. Dr. Mehmet Alparslan KÜÇÜK
Yrd. Doç. Dr. Hüsamettin KARATAŞ
Yrd. Doç. Dr. Yasin MERAL
Yrd. Doç. Dr. Cemil KUTLUTÜRK

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĐLU, Prof. Dr. Mehmet AYDIN, Prof. Dr. Harun GÜNGÖR, Prof. Dr. Mustafa ERDEM, Prof. Dr. Baki ADAM, Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU, Prof. Dr. Ali İhsan YİTİK, Prof. Dr. Recep KILIÇ, Prof. Dr. Cemal TOSUN, Prof. Dr. Recai DOĐAN, Prof. Dr. Kamil ÇAKIN, Prof. Dr. Sönmez KUTLU, Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ, Prof. Dr. Mustafa ÜNAL, Prof. Dr. Ali İsra GÜNGÖR, Prof. Dr. Durmuş ARIK, Prof. Dr. Sami KILIÇ, Prof. Dr. Kemal POLAT, Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK, Prof. Dr. Mustafa ALICI, Prof. Dr. Davut KILIÇ, Prof. Dr. Münir YILDIRIM, Doç. Dr. Asife ÜNAL, Doç. Dr. Ali Osman KURT, Doç. Dr. Mehmet Alparslan KÜÇÜK, Doç. Dr. Ramazan IŞIK, Yrd. Doç. Dr. Bayram POLAT, Yrd. Doç. Dr. Hüsamettin KARATAŞ, Yrd. Doç. Dr. Yasin MERAL, Yrd. Doç. Dr. Cemil KUTLUTÜRK.

Ankara-2016

Bu kitabın tüm hakları yazarlarına ve yayıncısına aittir.

**TÜRKİYE'DE DİNLER TARİHİ'NİN KURUMSALLAŞMASI
SÜRECİNDE
PROF. DR. ABDURRAHMAN KÜÇÜK**

Editör

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

ISBN: 978-605-9661-63-8

Genel Yayın Yönetmeni

Cuma AĞCA

Sayfa Tasarım / Kapak

Biçer YILDIRIM

Baskı / Cilt

Berikan Ofset Matbaacılık

Matbaa Sertifika No: 13642

BERİKAN YAYINEVİ

Cumhuriyet Mah. Bayındır 1. Sokak No: 15/1-2

Çankaya-Kızılay/ANKARA

Tel: (0312) 232 62 18 Fax: (0312) 232 14 99 ANKARA

Kitap içerisinde yer alan her bir makalenin tüm sorumluluğu kendi yazarına aittir.

YAHUDİ ÂLİM İBN KEMMÛNE'NİN (ö. 1286)
KUR'AN'IN İ'CAZIYLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ

Yasin MERAL*

Said bin Mansur ibn Kemmûne, hayatının üretken dönemini İlhanlılar hâkimiyetindeki Bağdat'ta geçirmiştir. İbn Sina ve İşrak felsefesine ilgi duyan müellif, İbn Sina'nın *İşarât* adlı eseriyle Sühreverdi'nin *Telvihat* adlı eserine şerh yazmıştır. Bunların dışında *el-Cedid fi'l-Hikme* adıyla mantık, felsefe, tabiat, akıl, nefis ve Tanrı gibi konuları ele aldığı eseri müellifin başyapıtları arasındadır. İbn Kemmune'nin türünün ilk örneklerinden sayılabilecek karşılaştırmalı dinler tarihi eseri olan *Tenkihu'l-Ebhas li'l-Mileli's-Selas* ise Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dinlerini belli başlı konularda incelemektedir.¹ Müellifin bu çalışmasında konuları objektif bir tarzda ele aldığı görülmektedir. İbn Kemmûne, eserine besmeleyle başlamakta ve eserinde Hz. Muhammed'den salavatla bahsetmektedir. Hz. Muhammed ve İslam'la ilgili olumlu ifadelerle yer vermesi sebebiyle İbn Kemmûne'nin İslam'ı seçtiği iddia edilmiştir. Bununla birlikte eserin tahkikini yapan Moşe Perlmann, İbn Kemmûne'nin Müslüman olmadığını, Bağdat'taki ortamı vesilesiyle Müslümanların dilini kullandığını iddia etmektedir.

İbn Kemmûne, Müslümanların Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispat adına altı delil öne sürdüklerini belirterek kitabın önemli bir kısmını bu delil ve iddiaların değerlendirmesine ayırmaktadır. Bu deliller sırasıyla; Kur'an'ın i'cazı, Hz. Muhammed'in gayptan haber vermesi, mucizeler göstermesi, Tevrat ve İncil'de müjdelenmesi, ahlakî ve dinî çöküşün Hz. Muhammed'le son bulması ve sadece bir peygamberde olabilecek şekilde ahlak, seciye ve akıl noktasında çok üstün özelliklere sahip olmasıdır. Bu çalışmamızda İbn Kemmûne'nin Müslümanların ağzından naklettiği delillerden sadece Kur'an'ın i'cazıyla ilgili kısım ele alınacaktır. Müellif, diğer delillerde olduğu gibi konuyu ele alırken önce Müslümanların o konuda ne dü-

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

¹ Aydın Topaloğlu, "İbn Kemmûne", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, c. 20, ss. 127-129.

şündüklerini detaylıca paylaşmakta daha sonra o inanışlar hakkındaki değerlendirmelerini yapmaktadır. İbn Kemmûne'nin konuları ele alışı, *tehaddi*², *muaraza*³ ve Kur'an'ın mushaflaşma süreci başlıkları altında incelenecektir.⁴

I. Tehaddi

Tehaddi, Allah'ın Kur'an'ın bir benzerini getirmeleri noktasında kâfirlere meydan okumasına denmektedir. İbn Kemmûne, konuyla ilgili "De ki, insanlar ve cinler, birbirine yardımcı olarak bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler, and olsun ki, yine de benzerini ortaya koyamazlar"⁵, "Senin için, onu uydurdu, diyorlar, öyle mi? De ki, öyleyse onun surelerine benzer uydurma on sure getirin"⁶, "Senin için, onu uydurdu mu, diyorlar. De ki, onun surelerine benzer bir sure meydana getirin, Allah'tan başka çağırabileceklerinizi de çağırın"⁷, "Eğer kulumuza indirdiğimiz hakkında şüphede iseniz, haydi onun benzeri bir sure getirin; eğer doğru sözlü iseniz, Allah'tan başka güvendiklerinizi de yardıma çağırın. Yapamazsanız, nitekim yapamayacaksınız"⁸ ayetlerini naklederek Müslümanların bu ayetleri esas alarak Kur'an'ı, benzeri getirilemeyecek bir metin olarak gördüklerini nakletmektedir.⁹

İbn Kemmûne, *tehaddi* konusunda Müslümanların inançlarına itiraz sadedinde öne sürülen görüşleri de aktarmaktadır. Buna göre her ne kadar Kur'an'daki *tehaddi* ayetlerinin kesinliği kabul edilse de bu ayetler pratikte böyle bir meydan okuma içermeyebilir. Bir diğer ifadeyle bu tür bir meydan okuma gerçekte de benzerinin getirilemeyeceği şeklinde kesin sonuç içeren bir meydan okuma değil, özgüven ve üstünlük sağlama amaçlı bir meydan okumadır. Şairlerin ve sanatkârların kendi eserleri hakkındaki mübalağaya kaçan övgüleri de bu çerçevede aktarılmaktadır. İbn Kemmûne'nin değindiği bir diğer husus da Kur'an'ın icazı meselesinin Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil olarak kullanılmadığı şeklindeki iti-

² Kur'an'ın benzerinin getirilemeyeceğine dair meydan okuma.

³ Kur'an'a alternatif bir metin ortaya koyma.

⁴ Bu çalışmanın hazırlanmasındaki katkılarından dolayı Fatıma Betül Taş'a teşekkür ederim.

⁵ İsra, 17:88.

⁶ Hud, 11:13.

⁷ Yunus, 10:38.

⁸ Bakara, 2:23-24.

⁹ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 69.

razdır. Onun nakline göre hiçbir tarihçi Hz. Muhammed'in peygamberliğini Kur'an'ın i'cazı temelinde savunmaya çalışmamıştır. Benzer şekilde Müslüman olan kimselerin Kur'an'ın i'cazından etkilenecek Müslüman olmadıklarını nakleden İbn Kemmûne, Hz. Muhammed'in de Kur'an'ı öne sürerek kendi peygamberliğini ispat yoluna gitmediğini belirtmektedir.¹⁰ İbn Kemmûne, bu itiraza Müslüman âlimlerin verdiği cevabı da paylaşmaktadır. Buna göre Kur'an, *tehadî* konusuna güçlü bir vurgu yaptığı için ayrıca başka eserlerde yazılmasına gerek kalmamıştır.¹¹ İbn Kemmûne'ye göre bu cevap ikna edici değildir. Zira ona göre bizzat peygamberin kendisi, iman etmeyenlere yönelik tebliğde bulunduğu için temel inanç esaslarına vurgu yapmış ve i'caz konusundan bahsetmemiştir. İbn Kemmûne, Hz. Muhammed'in, kendi döneminde Kisrâ, Kayser ve diğer krallara mektuplar gönderdiğini fakat bu mektuplarda peygamberliğini delillendirmek amacıyla Kur'an'dan *tehadî* ayetlerini kullanmadığını belirtmektedir. Hem peygamberin arkadaşlarının hem de ilk asırdaki Müslümanların Ortadoğu coğrafyasında tebliğde bulunurken i'caz konusuna değinmediklerine dikkat çeken İbn Kemmûne, Arapların dışındaki milletlere i'caz konusunu sunmanın bir anlamının olmadığını dile getirmektedir.¹²

İbn Kemmûne, i'cazın Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil olmayacağına o dönemdeki bazı olaylar üzerinden örnek vermektedir. Onun, üzerinde detaylıca durduğu olay, Mekke'deki baskılardan bunalan bazı Müslümanların Habeşistan'a hicretidir. İbn Kemmûne, Necaşi'nin bu ilk Müslümanlara dinlerini sorduğunu, onların da Cahiliyye döneminde putlara taptıklarını, ölü yiyen, çirkin işler yapan, komşuluğu unutan, güçlünün zayıfı yediği bir kavim olarak yaşadıklarını, Allah'ın kendi aralarından temiz ve iffetli bir peygamber göndererek onun birliğine inanma, ona kulluk etme, putları bırakma gibi hususlarda mesajlar getirdiğini söylediklerini belirtmektedir. İbn Kemmûne'nin burada üzerinde durduğu husus, sahabenin Necaşi karşısında bunlardan bahsetmenin yanında Kur'an'la veya başka bir mucizeyle Hz. Muhammed'in peygamberliğine yönelik bir şey söylememiş olmalarıdır. İbn Kemmûne'ye göre, Necaşi'yle yapılan görüşmede nübüvvet ve tevhid gibi Kur'an'da bulunan diğer konular nasıl zikredildiyse, iddia edildiği gibi çok önemli Kur'anî bir husus olması halinde,

¹⁰ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, ss. 76-77.

¹¹ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 77.

¹² İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 77.

tehadî konusunun da dile getirilmesi gerekirdi. *Böyle bir durumda da ilk dönemlerden itibaren Hz. Muhammed'in mesajının diğer milletlere tanıtımında tehadî konusunun da dile getirildiği bilinir ve bu delil meşhur olurdu. Fakat böyle bir kayıt yoktur.*¹³

İbn Kemmûne, Mutezili âlimlerden Hişam el-Fûtî ve Abbâd es-Saymerî gibi isimlerin Kur'an'ın i'cazını inkâr ettiğini belirterek iddiasını güçlendirmeye çalışmaktadır. Kur'an'daki peygamber kıssaları, öğütler, meseller, teşvik ve korkutma ayetleri vesilesiyle birçok insanın Müslüman olduğunun inkâr edilemeyeceğini ifade eden İbn Kemmûne, bununla birlikte insanların Müslüman olma sebebinin metnin fesahati ve dilsel özellikleri olmadığını da itiraf edilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Ona göre, Kur'an metni tatlılığı ve zarafetiyle diğer metinlerden üstün bir metin olarak durmaktadır. Fakat bütün bunlara rağmen peygamberlerin mucizeleriyle meydan okumaları gibi Kur'an, dilsel özellikleriyle meydan okumamıştır.¹⁴ İbn Kemmûne'nin konuyla ilgili aktardığı itirazlardan biri de Mekke dil ustası Arapların iktidarlarını sağlama almak için gizlice Hz. Muhammed'le işbirliği yaptıkları şeklindedir. Bu iddiaya göre Mekkeliler aralarında Hz. Muhammed'i lider olarak belirleyip ona göstermelik olarak düşmanlık gösterdiler, Kur'an onlardan benzerini getirmelerini isteyince de Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz olduklarını duyurdular. Böylece *tehadî* konusunu diğer insanlara da Muhammed'in nübüvvetinin delili yapıp maksatlarına ulaştılar. İbn Kemmûne, bu ihtimali öne sürenlere Müslüman âlimlerin verdiği cevabı şu şekilde aktarmaktadır:

Dil ustası Arapların önde gelenleri, durumları farklı olsa da, Hz. Muhammed'in açık düşmanlarıydı. Nitekim onlardan kimisi A'sa gibi kâfir olarak öldü. Kimisi Ka'b bin Züheyr gibi, kanı helal olacak kadar ona düşmanlık ettikten sonra Müslüman oldu. Kimisi Lebîd bin Rebîa ve Nâbiğa el-Ca'dî gibi Müslüman olmakla birlikte bunu pek içine sindiremedi. Şayet durum danışıklı dövüş şeklinde olsaydı, peygamber otoritesini sağlayıp devleti tesis ettiğinde, dil ustası Araplar da buna dolaylı olarak vesile olmaları sebebiyle gayretlerinin karşılığını alırlardı. Peygamber onları uygun görev ve konumlara yerleştirerek emeklerinin karşılığını verirdi. Zira amaç yerine gelmiş artık düşmanlık yapmaya gerek kalmamıştı. Fakat böyle bir

¹³ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 78.

¹⁴ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 78.

durumda da onun gerçek düşmanları bu işin bir oyun olduğunu görürdü ve Hz. Muhammed'in bütün iddiası çökerdi. Akabinde de bu olay her tarafta duyulur ve şöhret bulurdu. Şayet onlara bunu vermediyse, peygamberin kendilerine ihanet etmesini konuşurlardı ve eğer ondan korkuyorlarsa başka bir beldeye göç ederek korkmuyorlarsa da kurduğu devletin içinde kalarak ona hem gizli hem açık düşmanlık yapmaya başlarlardı.¹⁵

Müslüman âlimler buna ilaveten bu tür gizli bir anlaşmayı sürekli olarak gizlemenin sürdürülebilir bir durum olmadığını ve bu sırrın bir şekilde herkes tarafından duyulacağını dile getirmektedirler. Konunun bir diğer yönü de dil ustası Arapların kaç tanesinin böyle bir gizli anlaşma yaptığıyla ilgilidir. Zira dil ustası Arapların tamamı peygamberle böyle bir gizli antlaşma yapmadıysa, o zaman onunla anlaşmayanlar ona karşı çıkarlardı.¹⁶ İbn Kemmûne, naklettiği bu itiraz ve cevapla ilgili herhangi bir yorumda bulunmamaktadır. Bu durum, onun Müslüman âlimlerin verdiği cevabı yeterli bulduğunu ve itirazın geçerli olmadığını kabul ettiğini göstermektedir.

II. Muaraza

İbn Kemmûne'nin detaylıca ele aldığı konulardan biri de Arapların Kur'an'a alternatif bir metin sunup sunmadıklarıyla ilgili tartışmadır. İslam geleneğinde muaraza olarak bilinen bu durum, Kur'an'ın benzerinin getirilememesi noktasında en fazla öne sürülen iddialardandır. Buna göre Kur'an, Araplara Kur'an'ın benzerini getirmekle meydan okumuş, onlar da alternatif bir metin ortaya koyamamışlardır. İbn Kemmûne, Kur'an'da bu meydan okumayla ilgili pek çok ayet bulunduğunu ifade ederek İsrâ suresi 88. ayeti¹⁷, Hud suresi 13. ayeti¹⁸, Yunus suresi 38. ayeti¹⁹, Bakara suresi 23. ve 24. ayetleri²⁰ nakletmektedir.²¹

¹⁵ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 79.

¹⁶ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 79.

¹⁷ De ki: 'İnsanlar ve cinler, birbirine yardımcı olarak bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler, and olsun ki, yine de benzerini ortaya koyamazlar.

¹⁸ Senin için: 'Onu uydurdu' diyorlar, öyle mi? De ki: "Öyleyse onun surelerine benzer uydurma on sure getirin.

¹⁹ Senin için: 'Onu uydurdu mu?' diyorlar. De ki: Onun surelerine benzer bir sure meydana getirin, Allah'tan başka çağırabileceklerinizi de çağırın.

²⁰ "Kulumuza indirdiğimiz Kur'an'dan şüphe ediyorsanız, siz de onun benzeri bir sure meydana getirin; eğer doğru sözlü iseniz, Allah'tan başka güvendiklerinizi de yardıma çağırın. Yapamazsanız ki yapamayacaksınız.

İbn Kemmûne, kitaplarda konuyla ilgili tartışılan bazı hususları ele almakta ve *muaraza* konusunda yapılan itirazları ve bu itirazlara İslam âlimlerinin verdiği cevapları değerlendirmektedir. O, konuyla ilgili itirazlardan birisini şu şekilde aktarmaktadır: Bazı dil ustası Araplar, uzak beldelere yolculuk yapmışlardı ve Hz. Muhammed'in mesajı kendilerine ulaşmadı ve Kur'an'ın *tehadisinden* haberleri olmadı. Eğer haberleri olsaydı, bu insanlar Kur'an'a alternatif bir metin ortaya koyabilirdi. Müellif, bu iddiaya Müslüman âlimlerin verdiği cevabı da aktarmaktadır. Buna göre, dil ustası Araplar uzak beldelere sefere çıkanlardan ibaret değildir. Mekke ve çevresinde yaşayan ve Kur'an'ın *tehadidi* haberinin ulaştığı fasih Arapların varlığı böyle bir ihtimali geçersiz hale getirmektedir. Diğer taraftan Mekke ve yöresindeki fasih Araplar, kendi Arapçalarıyla Kur'an'ın Arapçasının arasındaki farkın çok olmadığını düşünmeleri durumunda Kur'an'ın *tehadisine* mukabelede bulunup bu iddiayı çürütmeleri gerekirdi.²² İbn Kemmûne, Müslümanların verdiği cevapla ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır. Diğer örneklerde görüldüğü gibi burada da İbn Kemmûne'nin verilen cevabı ikna edici bulunduğu anlaşılmaktadır.

İbn Kemmûne'nin naklettiği bir diğer itiraz da Arapların Hz. Muhammed'i durdurma noktasında savaşın daha etkili olduğuna inanmaları ya da Kur'an'a alternatif bir metin sunmaları durumunda ilgili metnin Kur'an gibi takdir edilip edilmeyeceği hususundaki endişeleridir. Zira Kur'an'ı susturmak için sundukları alternatif metin beklenen ilgi ve takdiri görmezse kendileri zor durumda kalacaklardı. Bir diğer ihtimal de Hz. Muhammed'in, tebliğinin ilk dönemlerinde Mekkeli müşriklerden zayıf olması sebebiyle onlardan korkmasıdır. Mekkeli müşrikler onu ciddiye almadıkları için *muaraza* konusunu önemsemediler. Hz. Muhammed gücü eline aldığı da cedel ve tartışma yoluyla değil bastırma ve tahakküm ile onların üstüne giderek onları susturdu. Elindeki bütün güç ve imkânlarla kendisine karşı çıkanlara savaş ilan ettiği için muhaliflerinin oturup salim kafayla *muaraza* yapabilecekleri bir zaman ve imkân bırakmadı. Bu sebeple de tarihî kayıtlarda düşmanlarının Kur'an'a meydan okuduklarına dair bir bahis geçmemektedir. Bir diğer ihtimal de onların nutuklarının ve şiirlerinin Kur'an'dan daha fasih olduğuna inanmalarıdır. Bu durum dil ustası

²¹ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 69.

²² İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 78.

Araplara açık olduğundan Kur'an'a alternatif bir metin sunma gibi bir gündemleri olmamıştır.²³

İbn Kemmûne'nin yukarıda aktardığı itiraza Müslüman âlimlerin verdiği cevaba göre Arapların, Kur'an'la meydan okumaya savaşa karşılık vermeleri sağlıklı değildir. Zira onlar savaşta zafere ulaşacaklarına emin değildiler. Böyle bir risk varken nasıl olur da alternatif bir metin sunma gibi daha rahat bir tercihi bırakıp savaşmayı tercih ederler! Müslüman âlimlere göre, bu iddiayı çürüten verilerden biri de Hz. Muhammed'in tebliğe başladığında, Mekke'deki Araplar için korku ve endişe duyulan birisi olmamasıdır. Bu anlamda askeri ve siyasi güç Mekkelilerin elindeydi. Bunun sonucu olarak da Mekkeliler çok ağır ifadelerle onunla alay edip mesajını yaymasını engellemek için türlü türlü hileler kurmuşlardı. Mekke Araplar tarafından *tehadinin* ne demek olduğu biliniyordu ve ellerinde bunu deneyecek yeterince zaman vardı fakat geri durdular. En azından bir deneme yapıp ortaya koysalardı herkes olmasa bile belirli bir grup insan *muarazanın* başarıya ulaştığını düşünseydi, Hz. Muhammed'in mesajı geçersiz hale dönüşebilirdi. Benzer şekilde Araplar sürekli olarak Hz. Muhammed'le savaşmadılar, özellikle Mekke döneminde savaş olmadı. Araplar da şiirleriyle ona hakaret etmeye devam ettiler. Bu anlamda Hz. Muhammed hem çekinilen biri değildi hem de düşmanlarının yeteri kadar zaman ve imkânları mevcuttu. Eğer *muarazayı* gerçekleştirebilselerdi bu onların elinde bulunmaz bir fırsat olurdu ve çok meşhur bir hadise olarak kayda girerdi. Böyle bir kaydın olmaması, *muaraza* yapan kişinin öldürüldüğü ve elindeki malzemelerin alındığı şeklindeki itirazları geçersiz kılmaktadır.²⁴ İbn Kemmûne, Müslüman âlimlerin açıklamaları hakkında herhangi bir yorumda bulunmamaktadır. Bu anlamda onun cevabı ikna edici bulunduğu söylenebilir.

İbn Kemmûne'nin aktardığı bir diğer itiraz da Arapların *muallakat-ı seb'a* ile *muaraza* ettikleri ve Kur'an'a alternatif sunduklarıdır. *Tehaddiye* itiraz edenlere göre Müseyleme, Nadr bin el-Hâris, İbnü'l-Mukaffa, Kâbûs bin Vaşmikîr ve Ebu'l-A'lâ el-Ma'arrî gibi isimler Kur'an'ın benzerini ortaya koymuşlardır. İbn Kemmûne, bu itiraza cevap olarak Müslüman âlimlerin cevabını da aktarmaktadır. Buna göre Kur'an'daki *tehadidi*, fesahat ve üslup

²³ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 80.

²⁴ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, ss. 80-81.

birlikte olarak gerçekleşmiş olup zikredilen isimlerin şiir ve yazılarının Kur'an'ın kelimasına denk olması söz konusu değildir.²⁵ Konuyla ilgili bir diğer husus da Kur'an'ın *i'cazına* itiraz edenlerin, *i'cazın* peygamberliğinin delillerinden sayılamayacağı şeklindeki görüşleridir. Bu anlamda Hz. Muhammed'in Arapçada herkeste daha iyi olduğu kabul edilse bile bu durum peygamberliğe delil olarak kullanılabilir bir olgu olamaz. İbn Kemmûne'nin nakline göre bu itirazı öne sürenler mantıkta Aristoteles, geometride Öklit, astronomide Batlamyus gibi isimleri örnek göstererek alanlarında erişilemeyecek derecede olmalarının bu kişilerin nübüvvetine delil olarak gösterilemeyeceğini belirtmektedirler. İslam âlimleri ise zikredilen bu hususların hiçbirinde bu kişiler ile diğerleri arasındaki farklılığın *i'caz* sınırına ulaşmadığını vurgulamaktadırlar. Onlara göre Kur'an'la diğer metinler arasında net bir seviye farkı olduğu için Kur'an böyle bir meydan okumaya başvurmuştur ve bu özellik delil olarak kullanılabilir.²⁶

İbn Kemmûne, Müslüman âlimlerin cevaplarıyla ilgili bir şerh düşmekte ve itiraz etmektedir. Ona göre Kur'an'ın fesahati ile diğer fasih kelimaların arasındaki farklılığın *i'caz* sınırına ulaşıyor olması açık bir bilgi değildir, buna delalet eden bir delil de yoktur. Eğer bu konuda iddia edildiği gibi bir kesinlik olsaydı kimse buna karşı çıkmazdı. Ancak İslam âlimlerinden büyük bir grup, Mutezile'nin ekserisi, Ehl-i Sünnet'in bir kısmı bu konuda ihtilaf ettiler ve onun fesahatinin diğerlerinin fesahati gibi olduğunu söylediler. İbn Kemmûne ayrıca bazı âlimlerin, Kur'an'ın *i'cazının sarfe*²⁷ konusunda olduğuna inandıklarını nakletmektedir. Bununla birlikte İbn Kemmûne, *sarfe* iddiasını temelsiz görmektedir. Ona göre eğer Arapların *sarfe* olayından haberleri olsaydı bu durum hakkında mutlaka konuşmaları gerekirdi ve hadise yayılarak kayıtlara geçerdi. Hâlbuki böyle bir kayıt yoktur.²⁸

Kur'an'ın *i'cazı* konusunda yapılan itirazlardan biri de Kur'an'ın içeriğinin, dönemin Arapları açısından yeni oluşuyla ilgilidir. Bu iddiayı öne sürenlere göre Araplar, Allah'ın zatını, sıfatlarını, fiillerini, melekleri, nebi-lerin kıssalarını ve cennetle cehennemin hallerini bilmedikleri için

²⁵ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 82.

²⁶ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, ss. 82-83.

²⁷ Allah'ın, Kur'an'a alternatif metin getirmeye çalışanlardan bu gücü ve kapasiteyi alarak bunu engellemesi.

²⁸ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 83.

Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz kaldılar. Müslüman âlimler ise peygamber döneminde Yahudi ve Hıristiyanların bulunduğunu, Arapların bu meseleleri onlardan öğrenebileceklerini, bu sebeple zikredilen bahänenin geçersiz olduğunu ileri sürerek bu itirazı reddetmektedirler.²⁹ İbn Kemmûne, bu konuda yorumda bulunmamaktadır.

İbn Kemmûne, konuyla ilgili itirazları ve cevapları naklettikten sonra kendisi açısından en sağlıklı değerlendirmeyi Fahreddin er-Râzi'nin *Kitâbu'l-Meâlim*'inde bulduğunu belirtmektedir. Buna göre Kur'an'ın mükemmellikte i'caz seviyesine ulaşmadığı farz edilse bile onun şerefli, yüce, faydası çok, ilimleri bol, lafızlarında fasih bir kitap olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Dahası Hz. Muhammed Mekke'de büyüdü ve bu belde ilmî kitaplardan ve mektep-medreseden yoksundu. Hz. Muhammed bu beldenin dışına peygamberlik öncesi çok kısa süreli ticari yolculuklar yaptı. Bu anlamda başka bir yerde tedrisat görme imkânı da olmadı ve ömrünün kırk senesi bu şekilde geçti. Kırk yaşına geldikten sonra böyle bir kitap ortaya çıkmış oldu. Bu büyük bir mucizedir, çünkü böyle bir kitabın araştırma, çalışma, mütalaa ve bilgelikten mahrum olan bir insanda ortaya çıkması Allah'ın irşadı, vahyi ve ilhamı olmaksızın mümkün değildir. Ayetteki "Eğer kulumuza indirdiğimiz hakkında şüpheye iseniz, haydin onun benzeri bir süre getirin"³⁰ ifadeleri "Muhammed gibi mektep-medrese görmemiş birisi Kur'an'ın benzerini getirsin" anlamına gelmektedir.³¹

III. Kur'an'ın Hz. Muhammed'e Aidiyeti ve Mushaflaşma Süreci

İbn Kemmûne'nin üzerinde durduğu hususlardan biri de Kur'an'ın Hz. Muhammed'e aidiyeti ve toplanarak mushaf haline getirilme sürecidir. İbn Kemmûne, bu konuda da itiraz edenlerin görüşlerini aktarmakta ve Müslüman âlimlerin bu itirazlara verdiği cevapları nakletmektedir. Diğer örneklerde olduğu gibi İbn Kemmûne, ikna edici bulduğu cevaplara suskun kalmakta, cevabı yeterli ve sağlıklı bulmadığında da kendisi değerlendirmelerde bulunmaktadır. Onun bu çerçevede aktardığı ilk itiraz şudur: Kur'an, başka bir peygambere inmiştir, bu peygamber Muhammed'i bu

²⁹ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 85.

³⁰ Bakara, 2:23.

³¹ Fahreddin er-Razi, *Usulu'd-Din (Kitabu'l-Meâlim)*, tahk. Taha Abdurrauf Sa'd, Mektebetü'l-Külliyyati'l-Ezheriyye, Kahire t.y., ss. 91-92; İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, ss. 85-86.

kitaba davet etmiştir. Fakat Muhammed Kur'an'ı ondan alıp bu peygamberi öldürmüştür. Böylece Kur'an gerçekte başka bir peygambere gelmişken Muhammed'in bu kitabı ele geçirerek sahiplenmesi neden mümkün olmasın?

İbn Kemmûne'nin aktarımına göre Müslüman âlimler, akl-ı selim sahibi herkesin sağlıklı bir şekilde düşündüğünde bunun gerçekleşmediğini bilebileceğini ifade ederek bu iddiayı reddetmişlerdir. Âlimlerin cevabına göre, Kur'an'da herhangi bir başka şahsın değil bizzat Hz. Muhammed'in hayatının ve özelliklerinin anlatılması da bu iddiayı çürütmektedir. Zira Kur'an'da Hz. Muhammed'in eşleriyle ilgili detaylar, münafık ve kâfirlerle ilgili yaşadıkları gibi birçok husus, Kur'an'ın doğrudan Hz. Muhammed'le ilişkili olduğunu göstermektedir.³² İbn Kemmûne, bu cevapla ilgili herhangi bir yorumda bulunmamaktadır.

İbn Kemmûne, konuyla ilgili ikinci soruyu şu şekilde nakletmektedir: "Muhammed kendinden önce gelen kitapları okuyarak en iyilerini seçip bazısını bazısına eklemiş olabilir veya insanların sözlerini gözlemleyip araştırarak bulduğu üstün veya nükteli sözleri gözden geçirip Kur'an'ı tertip etmiştir." İbn Kemmûne burada Hz. Muhammed'in vahiy kâtibi Abdullah bin Sa'd bin Ebî Serh'ten rivayet edilen bir hadiseyi nakletmektedir. Buna göre Hz. Muhammed'den ona "Kan pıhtısını bir çiğnemlik et yaptık (*halaknel alakate mudğaten*)"³³ ayetini yazdırırken, kâtip, bu ayet karşısında "Biçim verenlerin en güzeli olan Allah ne uludur! (*fe-tebarakellahu ahsenu'l-hâlikin*)"³⁴ demiş, Hz. Muhammed de "Yaz, bu şekilde nazil oldu" diyerek onu tasdik etmiştir. Bunun üzerine bu şahıs da dinden dönmüştür. İddiaya göre bu olayın gerçekleşmesi imkânsız değildir, böyle olunca çok uzun bir zaman diliminde inen Kur'an için bu tür durumların birçok kez yaşanma ihtimali neden olmasın? Bir diğer ifadeyle ayet olarak bilinen şeyleri Muhammed dönemindeki Arapların birçoğu tahmin ederek uydurmuş olamazlar mı? İslam âlimleri buna cevap olarak benzer şekilde yaşanan birçok hadise olsaydı o olayların da bu kâtibin hikâyesinin meşhur olması gibi meşhur olması gerektiği şeklinde cevap vermektedirler. Ayrıca eğer bu kâtip ve benzerlerinin söylediği cümleler, Kur'an'ın cümleleriyle

³² İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 70.

³³ Mü'minûn, 23:14'ün bir kısmı.

³⁴ Mü'minûn, 23:14'ün bir kısmı.

aynı şekilde söylenebiliyorsa Kur'an'ın içine müdahale şeklinde değil alternatif bir metin ortaya konarak Kur'an'ın orijinalliği bitirilmeliydi.³⁵ İbn Kemmûne, bu cevapla ilgili herhangi bir yorumda bulunmamaktadır.

İbn Kemmûne'nin naklettiği üçüncü soru, Kur'an'ın özünün mütevatir olsa bile ayetlerin ayrıntılarının mütevatir olmadığı şeklindeki itirazdır. Bu iddiaya göre *tehadî* ayetlerinin tevatürünün sabit olmayıp Kur'an'ın Hz. Muhammed zamanında sadece altı yedi kişi tarafından tamamıyla ezberlendiği bilinmektedir. Bu itirazı yapanların delillerini de sıralayan İbn Kemmûne, özellikle vahiy kâtipleri arasındaki farklı Kur'an nüshalarına değinmektedir. Buna göre İbn Mesud, sahabe arasında hürmet gören birisi olup Fatıha, Felak ve Nas surelerini nüshasına almamıştır ve onun bu tercihinin itiraz eden de olmamıştır. Bu iddiayı öne sürenler, sahabenin İbn Mesud'un tercihinin bu derece kayıtsız kalmasına işaret ederken "Zamanımızda bir kimse Kevser suresinin Kur'an'dan olduğunu reddederse onun tekfiri ve katli vacip olur" şeklinde eleştiri getirmektedirler. Onlara göre bu üç surenin Kur'an'dan oluşu *tehadî* ayetlerinin Kur'an'dan olduğundan daha kesindir. Yine vahiy kâtipleri arasında besmelenin surelerin başında ayet olup olmadığı konusu ihtilafıdır.³⁶

İbn Kemmûne, bunun ardından bu itirazı öne sürenlerin Hz. Osman zamanında mushafların toplanmasına yönelik iddialarına yer vermektedir. Kur'an konusunda ihtilaflar artınca, bir mushaf dışında bütün mushafların yakıldığını öne süren bu insanlar, Kur'an'ın toplanması sırasında gerçekleşen olayların ayetlerin tevatürünü zedelediğini belirtmektedir. Yine aynı iddiaya destek amacıyla Kur'an'ın iç bütünlüğüyle ilgili itirazlar da öne sürülmüştür. "Eğer o Allah'tan başkasından gelseydi, onda çok aykırılıklar bulurlardı"³⁷ ayeti aktarılarak, bunun aksine "cebr ayetleri kader ayetlerine, tenzih ayetleri de teşbih ayetlerine zıttır" denilerek çelişki olduğu iddia edilmektedir. Benzer şekilde *huruf-u mukattaanın* belirsizliği de eleştirilere eklenmektedir.³⁸

İbn Kemmûne, Müslüman âlimlerin bu tür itirazlara verdikleri cevapları da sıralamaktadır. Bu çerçevede kendi zamanında bir kimse Kur'an'dan

³⁵ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, ss. 70-71.

³⁶ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 71.

³⁷ Nisa, 4:82.

³⁸ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, ss. 71-72.

olmayan bir harfi ona koymaya veya onda bulunan bir harfi azaltmaya çalışsa, artırma veya eksiltme durumu bilinir. Sahabenin Kur'an'ın değiştirilmesini önleme konusunda ne kadar titiz olduğu bilinmekte olup, bütün zamanlarda görülen hassasiyetin neticesinde Kur'an'da bir değişiklik olmadığı sonucu çıkmaktadır. İtirazlara yönelik açıklamalardan biri de Kur'an hafızlarının sayıca az olsalar da Kur'an'ın tamamını ezberlemeleri ve toplu halde onu nakletmeleridir. Ayrıca İbn Mesud'un Fatiha, Felak ve Nas surelerinin Kur'an'dan olduğunu reddetmesi âhad bir rivayettir. Diğer taraftan İbn Mesud, bu üç surenin Hz. Muhammed'e indiğini inkâr etmedi, sadece Kur'an'dan bir parça olduğunu reddetti. Bu çerçevede Müslüman âlimlerin cevabına göre *tehadî* ayetlerinin Allah tarafından indirilmiş sözler olduğunu ama Kur'an'dan olmadığını kabul etmek *tehadî* iddiasına zarar vermez.³⁹

İbn Kemmûne, Zeyd bin Sabit'in mushafının Hz. Muhammed'e sunulmasının Abdullah bin Mesud ve Übeyy bin Kab'ın mushaflarından sonra olduğunu, son sunulan olması sebebiyle onun mushafının seçildiğini nakletmektedir. İslam âlimlerinin görüşlerine göre, diğer okuyuşlar sahih olsalar bile ihtilafı ortadan kaldırmak amacıyla böyle bir uygulamaya başvurulması normal karşılanmalıdır. Yine İbn Kemmûne'nin naklettiği cevaba göre İslam âlimleri, Kur'an'ın her ilmi kapsadığı iddiasını reddetmekte, her ilmi kapsayan kitabın *levh-i mahfuz*da olduğunu aktarmaktadırlar.⁴⁰ İbn Kemmûne, konuyla ilgili *mütekelliminin* açıklamalarını ikna edici bulmadığını ifade etmektedir. Ona göre zikredilen örnekler yeterli değildir. İbn Kemmûne, sahabenin Kur'an'ın toplanması hususunda çok titiz davrandığına dair açıklamaların hadis kitaplarında yer alan bilgilerle çeliştiğini öne sürmektedir. Ona göre sahabenin bu konuda çok titiz davrandığı şeklindeki savunmalar gerçekçi değildir. Buna ilaveten her ayetin Kur'an hafızları tarafından topluca ezberlendiği ve nakledildiği de benzer şekilde sorunludur. İbn Kemmûne, Sahihey'n'de (Buhari ve Müslim) iddia edilenin aksini gösteren çokça hadis olduğunu belirterek bunlara örnekler sıralamaktadır. Örneğin, Zeyd bin Sabit'ten Yemame savaşında hafızların birçoğunun ölmesi ve Hz. Ömer'in girişimleriyle mushafların toplanması olayını nakletmektedir.⁴¹ İbn Kemmûne'ye göre, konuyla ilgili kitaplarda anlatılanlar Kur'an

³⁹ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, ss. 72-73.

⁴⁰ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, ss. 73-74.

⁴¹ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 75.

parçalarının toplanması sırasında sürecin titiz işlemediğine işaret etmektedir.⁴²

İbn Kemmûne konuyla ilgili bazı ilginç bilgilere yer vermektedir. Buna göre diğer Müslümanlar tarafından itibar edilmeyen bir grup, Kur'an'da tahrifin gerçekleştiğini, orijinal Kur'an'ın şimdiki haline göre kat kat fazla olduğunu, ancak imamet ve diğer amaçlar için hacminin bir hayli azaltıldığını iddia etmişlerdir. Ahzab suresinin Bakara suresi kadar uzun olduğunu, bugünkü uzunluğunun az olmasını *tilavet* neshiyle yorumladıklarını nakletmektedir. İbn Kemmûne'nin aktardığına göre bu grup, münafıkların inandığı gibi şeytanın Kur'an'a onda olmayan şeyleri eklemesini mümkün görmüşlerdir. Necm suresinden: "Ey inkârcılar! Şimdi Lat, Uzza ve bundan başka üçüncüleri olan Menat'ın ne olduğunu söyler misiniz?"⁴³ ayetini nakleden İbn Kemmûne, bu grubun iddiasına göre şeytanın, bu ayetin ardından Hz. Muhammed'in diline "Bunlar yüce kuğulardır, onların şefaati umulur" cümlesini eklediğini nakletmektedir. Kureyşliler bunu duyunca sevin-diler ve "İlahlarımızı en güzel şekilde zikretti" dediler. Akşam olunca Ceb-rail, Hz. Muhammed'e gelerek "İnsanlara sana getirmediğim bir şeyi okudun." Peygamber bunları duyunca korktu ve üzüldü. Ardından Allah şu ayeti gönderdi: "Senden önce gönderdiğimiz hiçbir resul ve nebi yoktur ki, bir şeyi arzuladığı zaman, şeytan onun arzusuna vesvese karıştırmamış olsun."⁴⁴ İbn Kemmûne'ye göre Hz. Muhammed, onu kavmine yaklaştıracak şeyler gelmesini temenni ediyordu.⁴⁵

Sonuç

Kur'an'da birkaç farklı ayette Kur'an'ın benzerinin getirilemeyeceğine dair ifadeler yer almaktadır. Vahyin iniş sürecinde başta Mekkelî Müşrikler olmak üzere Hz. Muhammed'in mesajını kabul etmeyen muhataplara yapılan bu meydan okuma, sonraki asırlarda İslam âlimleri tarafından Kur'an'ın Arap dilindeki benzersiz oluşuyla özdeşleştirilerek belli bir alana hapsedilmiştir. Özellikle Müslüman toplumların Ortadoğu coğrafyasında farklı din ve kültürlerden insanlarla girdikleri münazaralar sonucunda Hz. Muhammed'in mucizelerinin gündeme getirilmesi ve onların başında da

⁴² İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 75.

⁴³ Necm, 53:19-20.

⁴⁴ Hac, 22:52.

⁴⁵ İbn Kemmûne, *Tenkîhu'l-Ebhâs li'l-Mileli's-Selâs*, s. 76.

Kur'an'ın öne çıkarılması sonucunda Kur'an'ın i'cazıyla ilgili geniş bir literatür ortaya çıkmıştır.

13. yüzyılda İslam medeniyetinin çok canlı olduğu bir dönemde Bağdat'ta yaşayan İbn Kemmûne, Müslüman bir kültürün hâkim olduğu bu ortamda gerek bireysel tecrübeleri gerekse kitabî bilgiyle Kur'an'ın i'cazıyla ilgili geniş bir bilgi havuzunu paylaşmaktadır. Eserde i'cazla ilgili ileri sürülen eleştiriler ve bunlara Müslümanların verdikleri cevaplar İbn Kemmûne tarafından aktarılmakta ve önemli bir sürece şahitlik yapılmaktadır. İbn Kemmûne'nin konunun kurgusunu soru-cevap şeklinde yapması ve itirazı olduğu yerlerde cevaplara itiraz etmesi de, İbn Kemmûne'nin konuyla ilgili görüşlerini öğrenmemize imkân tanımaktadır. Uzun i'caz tartışmalarından sonra İbn Kemmûne'nin, i'cazı, Mekke'de mektep-medrese görmemiş Hz. Muhammed'in elinden Kur'an gibi bir kitap çıkması olarak açıklaması dikkate değerdir.